

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «РИЗИК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано визначення категорії «ризик підприємницької діяльності». Чітке та ясне формування цієї категорії забезпечує легкість управління ризиками у підприємницькій діяльності. Зроблено спробу систематизувати наявні визначення категорій «ризик» та «ризик підприємницької діяльності» та на основі отриманих результатів дати визначення категорії «ризик підприємницької діяльності» з урахуванням наявних недоліків та надбань.

The author has analyzed the definition of category of enterprise activity risk in the following article. The efficient and clear definition of this category ensures the easiness of risk-management in the enterprises. The attempt of systematization of the existing definitions of risk categories and enterprise activity risk is described in the article and the author has tried to give her own definition of category of enterprise activity risk on the basis of received results taking into account present shortcomings and achievements.

Ключові слова: ризик, підприємницька діяльність, ризик підприємницької діяльності.

Вступ. Для сучасного етапу розвитку суспільства, а особливо економіки, характерні динамічність та суперечність ринкових перетворень. В таких умовах підприємництво характеризується змінами економічної ситуації, посиленням чи послабленням конкурентної боротьби, чи спадами ділової активності, тобто підпадає під дію невизначеності. У своїй діяльності підприємство намагається перевести невизначеність у ризик, оскільки невизначеність – це стан природи, а ризик – це деяка похідна від стану невизначеності, яка описує можливості небажаної події. Таким чином, це дає можливість управляти невизначеністю та створює передумови для уникнення або зменшення розміру можливих втрат внаслідок настання непередбачених ситуацій. В цих умовах без врахування ризику в підприємницькій діяльності обійтися просто неможливо.

Як результат, це питання є одним з актуальних у сучасному розвитку економічної теорії і представляється у вигляді сукупності розробок та наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених-ризикологів, таких як А. П. Альгін, В. В. Вітлінський, О. С. Віханський, Г. Б. Клейнер, Л. Н. Тепман [1–5].

Постановка завдання. Успіх підприємств залежить від того, наскільки правильно вони будуть орієнтуватися у ситуації, що склалася в умовах невизначеності, як зможуть передбачити і врахувати появу негативних факторів, що ведуть до втрат. Для того, щоб підприємство ефективно виконувало поставлену мету, керівник повинен мати чітке уявлення про те, чим він оперує. Водночас наявні сьогодні наукові розробки з питання ризику підприємницької діяльності не дають чіткого уявлення про природу та сутність цього поняття, що ускладнює механізм управління останнім. Хоча натепер існують розроблені механізми оцінки та управління ризиками підприємницької діяльності без обґрунтованої бази.

Тому у цій роботі авторами ставиться питання аналізу та систематизації наукових розробок та досліджень категорії «ризик підприємницької діяльності», та удосконалення існуючих визначень цієї категорії.

Методологія дослідження. Методологічною основою для систематизації наукових розробок та досліджень категорій «ризик» та «ризик підприємницької діяльності» стали теоретико-методологічні основи методів систематизації, зіставлення, аналізу та елімінування.

Результат. На основі проведеного аналізу наукових досліджень, напрацювань у сфері ризикології було зазначено, що категорія «ризик» має достатньо давню етимологію, але найактивніше різні аспекти ризику почали вивчати наприкінці XIX – на поч. XX ст. [6; 7] (табл. 1).

Нині ще немає однозначного визначення категорії «ризик», не заважаючи на те, що категорія «ризик» зустрічається в багатьох гуманітарних та природничих науках, при цьому кожна з них має власні цілі та методи дослідження ризику. Це пояснюється, зокрема, багатосторонністю цього явища, практично повним ігноруванням його нашим господарським законодавством в реальній економічній практиці і управлінській діяльності. Крім того, ризик – це складне явище, що має безліч незбіжних, а іноді протилежних реальних основ.

Розглянемо ряд визначень ризику, що даються вітчизняними і зарубіжними авторами з різних сфер науки:

Ризик – потенційна, чисельно вимірна можливість втрати [12].

Ризик – це можливість досягнення негативних наслідків у результаті певних рішень або дій.

Ризик – це вартісний вираз втрат вірогідної події [13].

Ризик – шанс несприятливого результату, небезпека, загроза втрат і пошкоджень [14].

Ризик – це дія, яка тією чи іншою мірою загрожує суб'єкту певною втратою [15, с. 14].

Вчені економічних наук також звертають увагу на питання ризику і також здійснюють спроби тлумачення цієї категорії.

Ризик – це імовірність виникнення збитків чи недоодержання доходів у порівнянні з прогнозованим варіантом у результаті здійснення підприємницької діяльності [16].

Ризик – це невизначеність наших фінансових результатів у майбутньому [15].

Ризик – ступінь невизначеності отримання майбутніх чистих доходів [17].

Ризик – це ймовірність понесення збитку або втрати вигоду, невпевненість в отриманні відповідного доходу.

Ризик – імовірність (загроза) втратити підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [18].

Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого виробника, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі наслідки у разі невдачі [7, с. 14].

Ризик – це дія (діяння, вчинок), виконувана в умовах вибору (у ситуації вибору в надії на щасливий результат), коли у разі невдачі є можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (ніж у разі нездійснення цієї дії) [15, с. 136].

Ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору. У процесі якого є можливість кількісно і якісно оцінити імовірність досягнення непередбаченого результату, невдачі чи відхилення від мети [7, с. 136].

Ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості і конфліктності в ситуації неминучого вибору й відображає ступінь досягнення очікуваного результату [15, с. 14].

Проведенні дослідження показали, що в сучасній науково-практичній літературі зустрічаються цілком різні розуміння категорії «ризик» і в його визначенні використовуються досить різні підходи. Специфіка економічного аспекту ризику пов'язана з тим, що незважаючи на очікуваний фінансовий прибуток, ризик отожднюється з можливими матеріальними втратами, що викликаний реалізацією обраного господарського, організаційного чи технічного рішення, та/чи впливом навколишнього середовища, включаючи зміни ринкових умов, форс-мажорні обставини тощо.

Як бачимо, вчені у тлумаченні цієї категорії застосовують різноманітні основи, такі, як дія, невизначеність, вірогідність, характеристика, але у загальному всі вони свідчать про втрату вартості об'єкта, з яким ризик пов'язаний.

Таблиця 1. Етапи розвитку досліджень категорії «ризик» в економічній теорії та теорії ризику

Період	Школа, течія економічної науки	Вклад у розвиток теорії економічного ризику
III тисячоліття до н. е.	–	Введено поняття «ризик» (перша згадка у Гомера): грецький термін « <i>risikon</i> », – «небезпека», латинський, – « <i>risicare</i> » – лавірування, французький – « <i>risque</i> » і т. п. – поміж скель»
XII–XIV ст.	Теорія відсотка	Каноністи (церковне вчення): відсоток за кредит – плата за ризик
Початок XVIII ст.	Теорія фізіократів	Кене Ф. [8, с. 133]: ризик – «противага в знеціненні земель»
Кінець XVIII ст.	Класична політична економія	Заробітна плата повинна включати плату за ризик через складність професій. Підприємницький ризик має не лише економічну, а й психофізичну природу. Пояснення тенденції змін норм прибутку в різних галузях (через наявність ризику). Взаємозв'язок рівнів доходності та ризику. Сміт А. визначив прибуток, як відсоток плюс надбавка за ризик, і стверджував те, що звичайно вважається прибутком, представляє собою наполовину чистий процент на капітал, решта – плата за управління та ризик [9; 10, с. 6].
Кінець XVIII ст.	Класична теорія ризику	Підприємницький прибуток – винагороду за ініціативу, новаторство, ризик, на основі якого згодом сформувалася концепція премії за ризик. Ризик – збиток завданий здійсненням обраного рішення. Ризик – ймовірність отримання збитків
XIX ст.	Школа маржиналістів	Запропоновано математичні моделі оцінки поведінки споживачів. Розглянуто інноваційні ризики та інвестиційну діяльність, «умови ризику» та «умови невизначеності»
Друга половина XIX ст.	Психофізичний напрямок школи підприємницького ризику	Прийняття рішень в умовах невизначеності значною мірою залежить від суб'єктивних оцінок рівня ризику і доходності
	Марксистська теорія	Розглянуто ризик як джерело розвитку підприємства та фактор отримання надприбутку
XX ст.	Неокласична економічна школа	Розроблено «модель неприйняття ризику». Ризик – невизначеність реалізації поставлених цілей
	Математична школа	Складовими ринкової економіки є раціональні суб'єкти, що прагнуть до економічного успіху. Економічний успіх протиставляють економічному ризику
	Інституціоналізм та інноваційна теорія ризику	Визначення ризику та невизначеності, умов їх формування
	Економічна школа кейнсіанства	Поглиблення поняття невизначеності, поведінки людей у умовах невизначеності
	Сучасні школи (сучасний синтез)	Розвиток різноманітних напрямків. Формування основ ризик-менеджменту (ризик-менеджмент – це управління підприємством в цілому або окремими її підрозділами з урахуванням факторів ризику на основі особливої процедури їх виявлення й оцінок, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну

Період	Школа, течія економічної науки	Вклад у розвиток теорії економічного ризику
		інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів) [11, с. 10]. Ризик – система відносин, яка виникає в процесі неминучого вибору в умовах невизначеності та конфліктності

Оскільки сутність категорії «ризик підприємницької діяльності» ґрунтується на основі категорії «ризик», то існування такої неоднозначності у трактуванні цієї категорії породжує існування різноманітних підходів у визначенні категорії «ризик підприємницької діяльності». Необхідно одразу зазначити, що ця категорія, на відміну від загального визначення категорії «ризик» (не зважаючи на те, що їх значна кількість, вони є науково обґрунтованими), не має чіткого значення. Незначна кількість авторів визначає цю категорію та намагається її пояснити.

Одна з таких перших спроб належить колективу авторів «Ризики в сучасному бізнесі» [18]. У поданій роботі П. Г. Грабовий та інші автори вводять дану категорію, але її пояснення не приводять. Автори визначають ризик підприємницької діяльності через визначення категорії «ризик» як «загрози втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення своєї діяльності». Це визначення є обмеженим, оскільки не враховує всі аспекти підприємницької діяльності і відображає ризик лише як негативне явище і ставить підприємництво під сумнів його існування, адже підприємництво і ризик взаємопов'язані в силу того, що ризик є ознакою підприємництва. З поданого визначення випливає, що підприємництво це лише витратна діяльність, яка не має зиску.

Аналогічну ситуацію використання категорії «ризик підприємницької діяльності» бачимо й у статті В. В. Лук'янова [19]. Але на основі аналізу методологічної бази, що запропонована в ній, можливе пояснення цієї категорії як сукупного ризику підприємства.

У роботі «Економічний аналіз» [20, с. 259] Є. В. Мних частково аналізує ризик підприємницької діяльності і подає своє пояснення підприємницькому ризику як такому, що характеризує ймовірність загрози і втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутку чи виникнення додаткових витрат у разі виникнення подій, які впливають на зміну параметрів функціонування економічної системи. Це визначення є аналогічним визначенню, що подане у роботі «Ризики у сучасному бізнесі» [18], відмінність цих визначень полягає у визначенні джерела виникнення. Є. В. Мних вважає, що випадкові події є джерелами ризику, а П. Г. Грабовий – підприємницька діяльність як джерело виникнення ризику. Аналогічно попередньому визначенню, Є. В. Мних відображає ризик як негативне явище.

В «Економічній теорії» під редакцією Б. А. Райзберга [21] у розділі «Господарський ризик і антикризове управління» підприємницький ризик визначається тотожним до господарського та трактується як «ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, що пов'язані з виробництвом продукції, товарів, послуг, їх реалізації, товарно-грошовими та фінансовими операціями, комерцією, здійсненням соціально-економічних та науково-технічних проєктів». А також як «небезпеку потенційно можливої втрати ресурсів чи недоотримання доходів порівняно з варіантом, що розрахований на раціональне використання ресурсів». І, крім того, було показано, що «ризик – це явище, ознака і властивість діяльності, а не лише поняття», а також «можливість, вірогідність відхилення від цілі, результатів, за ради яких і приймається рішення, на що був націлений план дій». На відміну від попередніх робіт, у роботі [21], ризик підприємницької діяльності асоціюється з різноманітними проявами підприємництва, але не вказує джерел виникнення ризиків.

У роботі І. Ю. Івченко «Економічні ризики» [16, с. 52] можемо знайти таке визначення категорії підприємницький ризик, як ризик, який виникає за будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів, послуг, їх реалізації, комерцією, фінансовими операціями і здійсненням різних проєктів.

Підприємницький ризик можна охарактеризувати як небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів і недоотримання доходів у порівнянні з їхньою очікуваною величиною, орієнтованою на раціональне використання ресурсів. Інша важлива обставина, яку потрібно врахувати: він характеризує ймовірність відхилення від мети, кінцевого результату який був визначений при розробці планових показників [16, с. 52].

І. Ю. Івченко розкладає цей термін на господарський, фінансовий та комерційний ризик і пропонує тлумачення цих термінів (табл. 2).

Таблиця 2. Складові підприємницького ризику за І. Ю. Івченко [16]

Підприємницький ризик		
Господарський ризик	Фінансовий ризик	Комерційний ризик
Ризик, пов'язаний з господарською діяльністю, орієнтованою на отримання максимального прибутку на основі задоволення потреб і запитів покупців відповідно до вимог ринку; ризик, пов'язаний з кінцевим фінансовим результатом підприємницької діяльності, який поєднує в собі всі складові частини процесу відтворення	Ризик, пов'язаний з комерційною діяльністю підприємства. Він виникає в процесі реалізації товарів і послуг, вироблених чи куплених підприємством	Ризик пов'язаний з фінансовою діяльністю. Він виникає при здійсненні фінансових угод, виходячи з того, що в ролі товару виступає капітал, цінні папери, валюта

І. Ю. Івченко розширив визначення, подане у роботі під редакцією Б. А. Райзберга, але аналогічно попередньому автору не вказує джерел виникнення. Також автором ризик підприємницької діяльності розкладається на господарський, фінансовий та комерційний. Господарський ризик відображає ризик, який виникає під час виконання основних видів

діяльності підприємства. Фінансовий та комерційні ризики за І. Ю. Івченко є однорідними, виходячи з означення, що він надає. Різниця полягає лише в товарах, які реалізуються. Підприємницькі ризики за І. Ю. Івченко є також не доопрацьованими.

В. О. Василенко та В. Г. Шматько [22] пропонують таке визначення підприємницького ризику як небезпеку потенційно можливої, імовірної втрати ресурсів і недоотримання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів. Подане визначення досліджуваної категорії є відгуком на попередні визначення дані різними науковцями, яке не коригує недоліки, які вони містять.

У роботі Н. М. Внукової [23] проводиться морфологічний аналіз категорії «ризик» з спробою надати визначення категоріям «ризик підприємства», «ризик діяльності підприємства» через такі ключові слова: явище, характеристика, рівень, можливість, загроза, діяльність. Це надало можливість автору визначити ризик підприємництва як явище, що виникає на підприємстві і характеризується рівнем можливої загрози для його діяльності; а ризик діяльності підприємства як явище, що виникає на підприємстві і характеризується рівнем можливої загрози для виробництва та реалізації продукції, наслідком якого є неодолення або недоодолення прибутку. За Н. М. Внуковою ризик підприємницької діяльності пов'язаний з основною діяльністю підприємства.

Висновки. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що точного визначення категорії «ризик підприємницької діяльності» натепер не існує, але методи його оцінки та управління є і застосовуються на підприємствах, що є «унікальним» явищем, що було визначено на основі проведеного дослідження наукових джерел [23, с. 23].

Необхідно також відзначити, що в усіх попередніх визначеннях категорії «ризик підприємницької діяльності» спостерігається тенденція до однобічного її розгляду: лише як негативне явище. Але необхідно пам'ятати, що у цього явища є і позитивний бік, що і спонукає підприємців приймати рішення, а також призводить до існування деяких видів підприємницької діяльності, як страхування, факторинг, консалтингових операцій, венчурного та ігрового бізнесу, у протилежному випадку важко було припустити, що у підприємця виникла б потреба у ініціюванні ризику.

Таким чином, автором на основі проведеного дослідження пропонується трактувати ризик підприємницької діяльності як економічну категорію, яка відображає результат реалізації обраного рішення в ситуації неминучого вибору у ході виробничо-господарської діяльності підприємства, враховуючи вірогідність успіху, невдачі і відхилення від поставленої цілі, причому всіх трьох наслідків у сукупності.

Таке визначення об'єднує в собі як можливість досягнення небажаних, так і сприятливих відхилень від запланованих результатів. Тобто таке визначення розкриває причини існування підприємництва та розглянути всесторонньо дане явище.

Наявність цього визначення дає можливість для подальших розробок та удосконалень у сфері ризикології, управління ризиками підприємницької діяльності безпосередньо на підприємствах та в організаціях.

Література

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с. – ISBN 5-853-079-X.
2. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками: навч.-метод. посіб. для сам ост. вивчення дисц. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 293 с. – ISBN 966-574-019-9.
3. Андрійчук В. Менеджмент прийняття рішень і ризик: навч. посіб. / В. Андрійчук, Л. Багер. – К.: КНЕУ, 1998. – 316 с. – ISBN 966-574-051-2.
4. Клейнер Г. Риски промышленных предприятий (как уменьшить или компенсировать) / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 1994. – № 6. – 23 с. – ISSN 0130-9757.
5. Тэпман Л. Н. Риски в экономике: учеб. пособие для студ. вузов / В. А. Швандарг (ред.). – М.: ЮНИТИ, 2002. – 379 с. – ISBN 5-238-00343-9.
6. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с. – (Серия Библиотека финансового менеджера; вып. 12). – ISBN 966-521-320-2.
7. Донець Л. І. Основи підприємництва: навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. Г. Романенко. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 320 с. – ISBN 5-236-00356-2.
8. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. – М., 1967. – 238 с.
9. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / В. С. Афанасьев (пер. с англ.). – М.: Эксмо, 2007. – 957 с. – (Антология экономической мысли). – ISBN 978-5-699-18389-0.
10. Рымкевич В. В. Экономическая теория рисков. – Минск: БГЭУ, 2001. – 207 с. – ISBN 985-426-705-9.
11. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика: навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл., які навч. за освітньо-професійною програмою спеціаліста з напрямку «Економіка і підприємництво»] / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко; Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний ін-т». – К.: Кондор; ІВЦ «Видавництво „Політехніка”», 2004. – 200 с. – ISBN 966-622-154-3.
12. Волков И. М. Проектный анализ / И. М. Волков, М. В. Грачева. – М.: Банки и Биржи, Юнити, 1998. – 423 с. – ISBN 5-85173-067-6.
13. Финансовый менеджмент / Под ред. Г. Б. Поляка. – М.: Финансы, Юнити, 1997 – 518 с. – ISBN 5-85173-079-X.
14. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности: моногр. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – 288 с. – ISBN 5-87983-084-5. – ISBN 966-543-051-3.
15. Машина Н. І. Економічний ризик: методи його вимірювання: навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 188 с. – ISBN 966-8278-85-2.
16. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 304 с.
17. J. P. Morgan/Reuters. RiskMetrics – Technical Document. – Mode of access: <http://www.jpmorgan.com> – Last access: 12-06-2008. – Title from the screen.

18. Риски в современном бизнесе / П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С. И. Полтавец и др. – М.: Аланс, 1994. – 237 с. – ISBN 5-87115-009-8.
19. Лук'янова В. В. Оцінка агрегованого ризику діяльності підприємства / В. В. Лук'янова // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 10–18.
20. Мних Є. В. Економічний аналіз на промисловому підприємстві: навч. посіб. / Євген Володимирович Мних, Петро Юрійович Буряк. – Л.: Світ, 1998. – 207 с. – ISBN 5-7773-0386-2.
21. Курс экономики: учеб. / Под ред. Б. А. Райзберга. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 672 с. – (Серия «Высшее образование») – ISBN 5-86225-964-3.
22. Василенко В. О. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / В. О. Василенко, В. Г. Шматько; за ред. В. О. Василенко. – 3-е вид., вип. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 440 с. – ISBN 966-651-092-8.
23. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк; Харківський національний економічний ун-т. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 181 с. – ISBN 966-392-080-7.